

Středoškolská technika 2017

Setkání a prezentace prací středoškolských studentů na ČVUT

POSTOJ ADOLESCENTŮ K SEBEPOŠKOZOVÁNÍ

Daniela Pešáková

Podještědské gymnázium, s.r.o.
Sokolovská 328, Liberec

Podještědské gymnázium, s.r.o.

Sokolovská 328, Liberec

POSTOJ ADOLESCENTŮ K SEBEPOŠKOZOVÁNÍ

Maturitní práce

Autorka: ***Daniela Pešáková***
Ročník: oktáva
Školní rok: 2016/2017
Vedoucí práce: PhDr. Slávka Lukešová
Datum zadání: 30. září 2016
Datum odevzdání: 22. března 2017

Anotace

Tato maturitní práce se zabývá sebepoškozováním v adolescenci. Popisuje jeho druhy, příčiny a funkce. Taktéž zjišťuje, jaké partie těla jsou subjektem voleny nejčastěji a zda jejich volba má specifický účel. Dále práce popisuje, zda byly zjištěny souvislosti sebepoškozování s duševními poruchami, možnosti léčby a komunity, ve kterých se sebepoškozující se adolescenti schází. Práce je doplněna o výzkumnou část, která zkoumá povědomí adolescentů o samotném sebepoškozování. Výsledky jsou zpracovány do grafů, které jsou k nalezení v přílohách.

Klíčová slova: sebepoškozování, adolescenti, komunita, autoagrese

Annotation

This thesis deals with self-injury in adolescence. It describes its types, causes and functions. It also discovers which parts of a subject's body are mostly used for this kind of self-injury and if their choice has a specific purpose. It also describes whether any connections have been identified regarding self-harm with mental disorders, therapy options and communities where the self-injury adolescents meet. The work contains a research section that examines the awareness of self-injury among adolescents. Results of this research are mentioned in graphs which can be found in the attachment.

Key words: self – injury, adolescents, community, autoaggression

Obsah

Úvod.....	4
1 Záměrné sebepoškozování.....	5
1.1 <i>Způsoby sebepoškozujícího chování.....</i>	<i>5</i>
1.2 <i>Nejvíce postižené tělesné partie.....</i>	<i>6</i>
1.3 <i>Příčiny záměrného sebepoškozování.....</i>	<i>6</i>
1.4 <i>Funkce sebepoškozování.....</i>	<i>8</i>
2 Souvislost záměrného sebepoškozování s duševní poruchou	11
2.1 <i>Nejčastější duševní poruchy spojené se záměrným sebepoškozováním</i>	<i>11</i>
3 Léčba a terapie	12
3.1 <i>Psychoterapie</i>	<i>12</i>
3.2 <i>Farmakoterapie</i>	<i>13</i>
4 Specifické subkultury adolescentů a záměrné sebepoškozování.....	14
4.1 <i>Gothická subkultura</i>	<i>14</i>
4.2 <i>Emo subkultura.....</i>	<i>15</i>
5 Výzkum	16
5.1 <i>Cíle a úkoly dotazníkového šetření.....</i>	<i>16</i>
5.2 <i>Metodologie výzkumu</i>	<i>16</i>
5.3 <i>Výsledky dotazníkového šetření.....</i>	<i>16</i>
5.4 <i>Závěr výzkumu.....</i>	<i>18</i>
Závěr.....	19
Bibliografie.....	20
Přílohy	21

Úvod

Adolescence je období v životě jedince, ve kterém nastává velké množství změn, ať už biologických, psychologických či sociálních. Adolescent často prožívá stavy, které jsou pro něj neznámé a obvykle stresující. Hledá proto východiska a způsoby, jak by se s nimi mohl vyrovnat. Jedním ze způsobů, který jedinci využívají, je sebepoškozování.

Práce je členěna do pěti hlavních kapitol. Z toho čtyři jsou teoretické a poslední kapitola se zabývá výzkumem. První kapitola definuje záměrné sebepoškozování a uvádí, jakým způsobem tento proces adolescenti nejčastěji vykonávají. Také se zaměřuje na nejvíce postižené části těla, dále na to, jaké faktory toto chování podporují a jaké specifické funkce pro jedince plní. V druhé kapitole je popsána souvislost sebepoškozování s duševními chorobami, a jaké z nich jsou s ním nejčastěji spojeny. Třetí kapitola se zaměřuje na typy léčeb a terapií, které jsou v dnešní době využívány. Předposlední kapitola popisuje vznik subkultur Emo a Gothic, úzce spojených se sebepoškováním. Uvádí jejich specifické znaky a rysy, popisuje příslušníky a jejich zvyky případně pravidla. Poslední kapitola obsahuje výzkum, zaměřený na povědomí adolescentů o problematice sebepoškozování. Adolescenti jsou dotazováni formou on-line dotazníků.

Teoretická část nejvíce využívá odborných knižních publikací a následně internetových zdrojů. Výzkumná část využívá shrnutí výsledků získaných z internetových dotazníků.

1 Záměrné sebepoškozování

Nejvíce je využíváno definice Armanda R. Favazzy, vymezené roku 1999 „*záměrné sebepoškozování je přímá a záměrná destrukce nebo poškození vlastních tělesných tkání bez vědomého suicidálního záměru.*“¹ Mezinárodně uznávaná formulace záměrného sebepoškozování neexistuje.

Záměrné sebepoškozování je chápáno jako specifický typ poškozování a je nutno jej odlišovat od rizikového chování, u kterého dochází k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jedince nebo společnost. Dále od suicidálního jednání, tzv. sebevražedného jednání, a také od automutilace, u které nejčastější motivace k sebepoškození vyplývá z psychotické poruchy.²

1.1 Způsoby sebepoškozujícího chování

Metody jsou velmi rozmanité a jsou omezeny pouze fantazií daného jedince. Nejčastěji je jedinci využíváno „sebetrávení“/„předávkování“ a „sebezraňování“.

Při „sebetrávení“ subjekt požije nadměrné množství předepsaných/nepředepsaných léků, alkoholu, drog nebo požije jiné nepoživatelné předměty, za účelem záměrného poškození tělesné tkáně bez suicidálního (sebevražedného) záměru. Řadíme sem také požití malého množství toxické látky.

Při „sebezraňování“ subjekt využívá poškrábání, popálení a propichování kůže nebo vytrhávání si vlasů, řas a obočí. Dochází také k tomu, že se subjekt sám bije a kouše nebo si vpravuje předměty pod kůži opět za účelem poškození tělesné tkáně taktéž bez suicidálního záměru. Sebezraňování je v dnešní společnosti mnohem častější než sebetrávení.³

Další nejčastější metodou záměrného sebepoškozování je například sebeřezání a vyřezávání nápisů či symbolů do kůže (viz příloha č. 1). Následně také sebeopařování, dření kůže za účelem vytvoření hlubší rány, kousání se do vnitřních tkání úst nebo vytváření ran a jejich opětované drásání. Často se jedná také o silné „sebetlučení“ s cílem vytvoření modřin, podlitin a zlomenin. V jiných případech dochází k pálení kůže žhavými předměty či chemickými žíravými roztoky.⁴

¹ VANÍČKOVÁ, Eva. Ústav zdraví dětí a mládeže. *Sebevražedné chování a záměrné sebepoškozování u dětí a mládeže*. [online]. [cit. 23. 01. 2017]. Dostupné z: [http://nas.lf3.cuni.cz/materialy/CVSE4P0024/sebevrazedne%20chovani%20a%20zamerne%20sebeposkozovani%20u%20deti%20a\(533290f1ba62f\).pdf](http://nas.lf3.cuni.cz/materialy/CVSE4P0024/sebevrazedne%20chovani%20a%20zamerne%20sebeposkozovani%20u%20deti%20a(533290f1ba62f).pdf)

² KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 17

³ KOUTEK, Jiří a Jana KOCOURKOVÁ. *Sebevražedné chování*. Praha: Portál, 2003. str. 74

⁴ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 61

1.2 Nejvíce postižené tělesné partie

Nejčastěji se jedinci poškozují na rukou (od zápěstí po loket). Na základě výzkumu, provedeného v roce 1999, bylo zjištěno, že nejvíce postižené části těla (viz příloha č. 2) jsou paže a nohy, hrudník a oblast břicha, dlaně, hlava, zápěstí a genitálie. Následně chodidla a kotníky.⁵

Není jisté, zda mají jedinci nějaký specifický důvod k výběru určitého místa na svém těle k záměrnému sebepoškození. Uvádí se však několik principů. Velké množství sebepoškozujících se osob si vybírá místo nejsnadněji dosažitelné. Někteří si také vybírají ta místa, která mohou před okolím skrýt či zamaskovat. Další mohou volit partii těla, která byla v minulosti chirurgicky ošetřena. Rovněž si mohou vybrat část na svém těle na základě asociace s historií fyzického či sexuálního zneužívání. Posledním uváděným důvodem může být výběr nenáviděné části svého těla.⁶

1.3 Příčiny záměrného sebepoškození

Sebeškození jedince je zapříčiněno velkým množstvím faktorů. Aby mohlo dojít k zahájení léčby, je nezbytně nutné si uvědomit, zda se jedinec poškozuje kvůli kauzálním faktorům (faktory příčinné, vyvolané druhou osobou), které se dělí na dlouhodobé, krátkodobé a precipitující, nebo kvůli faktorům vyplývajícím z jeho osobnosti (věk, pohlaví).

1.3.1 Kauzální faktory (příčinné)

1.3.1.1 Dlouhodobé faktory

Řadíme do nich ztrátu pečující osoby či separaci od ní, její odmítavý, nebo naopak hyperprotektivní (nadměrně pečující) přístup, dále sexuální, fyzické a psychické zneužívání v dětství. Vliv mají také trvalé osobnostní charakteristiky a duševní onemocnění.

1.3.1.2 Krátkodobé faktory

Krátkodobé vlivy jsou chápány jako momentální problémy ve vztahu s blízkou osobou (např. rodinným příslušníkem), nedostačující sociální podpora, pracovní/studijní/zdravotní problémy, zneužívání návykových látek či zhoršení stavu duševního onemocnění.

⁵ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškození v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 64

⁶ KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. str. 163

1.3.1.3 Precipitující faktory (vyvolávající)

Jedná se o stresující okolnosti, které jsou přítomny jen několik dní před záměrným sebepoškozením. Do vyvolávajících faktorů patří akutní problém ve vztahu k blízké osobě nebo její ztráta, dále finanční problémy a období volna/svátků.⁷

Nikdy nebyla vytvořena žádná jednotná psychologická charakteristika jedince, který se záměrně poškozuje, přesto existují specifické znaky, které mohou tato individua mít společné. Sebeпоškozující se jedinec je často smutný a vyčerpaný, sám sebe vidí jako velmi křehkou bytost, má pocit, že ho okolí nechápe, nepřijímá částečné uspokojení (tzn. „vše nebo nic“), velmi obtížně vyjadřuje své pocity, staví se negativně k podnětům z okolí a je velmi rychle zklamaný (týká se hlavně vztahů s ostatními). Často se u tohoto člověka vyskytuje depresivní nálada nebo podrážděnost. Mohou být přítomny i problémy s příjmem potravy.⁸

1.3.2 Faktory vyplývající z osobnosti

1.3.2.1 Věk

Záměrné sebeпоškozování se vyskytuje u lidí v jakémkoli věku, avšak adolescence stále zůstává obdobím, kdy je jeho výskyt nejvyšší. U dospělých jedinců se výskyt stupňuje kolem dvacátého prvního roku věku a zaniká po dovršení třiceti let.⁹

V adolescenci probíhá velké množství změn (začínající pohlavní zralost, změna sebepojetí, vývoj kritického myšlení, hledání vlastního „Já“, výkyvy nálad atd.). Jedním z faktorů, které vyvolají potřebu záměrného sebeпоškozování, je proto neschopnost vyrovnat se se silnými emocemi a stresovými situacemi. K aktu sebeпоškození také dochází při procesu osamostatňování se, kdy každé poranění slouží jako fyzický důkaz transformace.¹⁰

1.3.2.2 Pohlaví

Současné výzkumy uvádějí, že ženy se sebeпоškozují od útlejšího věku a častěji než muži, ale jejich následná zranění nejsou příliš závažná a většinou nepotřebují lékařské ošetření. Muži volí mnohem brutálnější a horší způsoby sebeпоškození, které téměř v každém případě vyžadují lékařský zásah.

Častější sebeпоškozování u žen je vysvětlováno mnoha způsoby. Jedna z teorií říká, že ženy svou agresi drží v sobě, příliš ji nevyjadřují a poté ji obracejí proti sobě. Muži jsou

⁷ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebeпоškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 67

⁸ Tamtéž, str. 76

⁹ MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál, 1999. str. 11

¹⁰ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebeпоškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 49

ve vyjadřování emocí více otevření a zároveň častěji zneužívají návykové látky a alkohol, ve snaze rozptýlit myšlenky, zlepšit náladu a utlumit negativní pocity.¹¹

1.4 Funkce sebepoškozování

Sebepoškozování plní individuální funkce a každý k němu má odlišné motivace. Nejčastěji je ale využíváno ke zmírnění stresu, vzteku, napětí, pocitu viny, osamělosti a odcizení a pomáhá navodit pocit, že je člověk chráněný a v bezpečí. Ne všichni sebepoškozující se jedinci však dokáží odhalit, jaké funkce toto chování plní v jejich životě.¹²

1.4.1 Model 8 C záměrného sebepoškozování

Funkce záměrného sebepoškozování byly nejuvýstižněji formulovány v tzv. Modelu 8 C záměrného sebepoškozování, uvedeným Jan Suttonovou v roce 2005. Model zahrnuje 8 základních funkcí.

1.4.1.1 Copingová strategie

Sebepoškozování plní strategickou funkci zvládnání zátěže s cílem okamžitého uvolnění napětí. Ve složité bezvýhodné situaci představuje prevenci sebevraždy.¹³

1.4.1.2 Zvládnání silných emocí a regulace psychického napětí

V tomto případě sebepoškozování přináší jedincům rychlou úlevu od napětí, stresu, deprese, úzkosti a navodí pocit klidu a pohody, případně působí jako sedativum a poskytuje možnost dobrého spánku.¹⁴

1.4.1.3 Kontrola nad vlastním tělem

Jedincům v této situaci poskytuje sebepoškozování pocit síly, vědomí kontroly, a plné moci sám nad sebou. Pomáhá také ovládat vtíravé a živé myšlenky na již prožitou traumatickou skutečnost.

1.4.1.4 Očištění

Člověk, který se v historii stal obětí sexuálního zneužití, případně znásilnění, může popisovat, že se cítí špinavý. Zde sebepoškozování slouží k sebeočištění a zbavení se pocitu viny nebo hanby.

¹¹ KOUTEK, Jiří a Jana KOCOURKOVÁ. *Sebevražedné chování*. Praha: Portál, 2003. str. 75

¹² KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškozování v děství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 103

¹³ Tamtéž, str. 105

¹⁴ Tamtéž, str. 106

1.4.1.5 *Potvrzení existence*

Zde slouží sebepoškozování jako extrémní způsob uzemnění a k přesvědčení o vlastní reálné existenci. Jedinci si dokazují, že jsou na živu a dokáží ještě pociťovat něco konkrétního. Tekoucí krev je tak důkazem, že je člověk stále živ.¹⁵

1.4.1.6 *Útěk od silných emocí a navození pocitu otupělosti jako „psychické anestézie“*

Člověk, bojující se silnými emocemi, se může pokusit pomocí sebepoškozování nastolit pocit vnitřní prázdnoty a vytvořit si tak prostor k úniku od reality. V těchto případech jedinci často zneužívají návykové látky.

1.4.1.7 *Sebetrestání*

K potřebě potrestání se mohou člověka vést hluboké pocity studu, sebenenávisti, vlastní neschopnosti nebo pocit viny z ublížení druhé osobě.

1.4.1.8 *Komunikace, způsob vyjádření vnitřních prožitků*

Velké množství sebepoškozujících se jedinců má velké potíže s vlastní identifikací, se sdílením svých emocionálních stavů, přání a základních potřeb. Nejsou schopni nalézt slova, symboly ani metafory pro vyjádření svého vnitřního stavu. Jedná se zde o nonverbální (bezeslovnou) komunikaci pomocí záměrného sebepoškozování, ve snaze získat odpověď od ostatních. Záměrné sebepoškozování může také sloužit k získání pozornosti druhých či k jejich manipulaci.¹⁶

1.4.2 *Další funkce záměrného sebepoškozování*

1.4.2.1 *Testování hranic a manipulace s druhými*

Reakce okolí na sebepoškozujícího se jedince jsou různé. Někteří reagují empatickým zaujetím a jiní odporem a distancováním se. Jedinci uvádějí, že mezi nejhorší a nejvíce frustrující reakce patří absolutní ignorace existence jejich problému. Toto chování poté může plnit funkci testování hranic jiného člověka, za účelem vynucení reakce. Dále zde může záměrné sebepoškozování sloužit jako prostředek k manipulaci s druhými (např. pokud hrozí opuštění blízkou/významnou osobou nebo jedinec cítí, že nemá dostatek pozornosti) i jako nepřímá odplata a snaha o vyvolání pocitu viny u jiné osoby.

¹⁵ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 107

¹⁶ Tamtéž, str. 108

1.4.2.2 Snaha být zachráněn

Jedinci se mohou nacházet v kritické životní situaci, kterou nejsou schopni dále zvládat. Nedostává se jim potřebné pomoci a sebepoškození zde představuje zoufalý pokus o upoutání pozornosti ostatních. Podle člověka, u kterého má sebepoškození tuto funkci, není jeho bolest dostatečně viditelná, a proto musí být zvýrazněna, aby si jí okolí všimlo a bralo ji vážně.

1.4.2.3 Euforický zážitek

Motivací k sebepoškození může být i snaha o prožitek euforie. V okamžiku, kdy se jedinec sebepoškozuje, se vyplavují endorfiny (hormony štěstí) a navozují pocit uspokojení, osvobození, lehkosti, splynutí se světem a pocit radosti.

1.4.2.4 Výraz příslušnosti ke skupině

Určité skupiny či subkultury mohou považovat záměrné sebepoškození za jeden ze svých oficiálních atributů. Jedinec se tak může začít poškozovat za účelem vyjádřit příslušnost ke skupině. Nejčastěji jsou s tímto jevem spojovány subkultury Gothic a Emo (více informací o těchto jevech v kapitole 4).¹⁷

¹⁷ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškození v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 109-110

2 Souvislost záměrného sebepoškození s duševní poruchou

Záměrné sebepoškození se mnohdy nevyskytuje zcela samostatně, ale je doprovázeno např. duševní poruchou. Není však zcela jasné, zda duševní porucha zvyšuje pravděpodobnost záměrného sebepoškození, nebo naopak sebepoškození zvyšuje riziko vzniku duševní nemoci. Výzkum provedený v roce 1999 vycházející z výsledků ambulantních ošetření a hospitalizací uvádí, že u 30-40% zkoumaných osob byla diagnostikována mírná depresivní epizoda nebo hraniční porucha osobnosti, u 10% závislost na alkoholu a méně než 10% jedinců byla diagnostikována schizofrenie nebo bipolární afektivní porucha.¹⁸

2.1 Nejčastější duševní poruchy spojené se záměrným sebepoškozením

Mezi nejčastější duševní nemoci, které jsou často doprovázeny sebepoškozením, patří posttraumatická stresová porucha, lehká a středně těžká depresivní epizoda, hraniční typ emočně nestabilní poruchy osobnosti, porucha kontroly impulzů v rámci jiných návykových a impulzivních poruch, porucha příjmu potravy, porucha vyvolaná užíváním psychoaktivních látek, disociální porucha osobnosti, schizofrenie, trichotilománie, bipolární afektivní porucha a obsedantně-kompulzivní porucha.¹⁹

¹⁸ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškození v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 78

¹⁹ PLATZNEROVÁ, Andrea. *Sebepoškození: aktuální přehled diagnostiky, prevence a léčby*. Praha: Galén, c2009. str. 53

3 Léčba a terapie

To, že si jedinec uvědomí, že sebepoškození není nejlepší způsob řešení problémů a dovolí lékařům mu odborně pomoci, je podstatné pro jeho další život. Pokud se na problém se záměrným sebepoškozením přijde již v začátcích, je větší možnost, že léčebný proces bude trvat kratší dobu a bude úspěšnější. K léčbě a terapii sebepoškozujících se jedinců je nejčastěji využívána psychoterapie a farmakoterapie.²⁰

3.1 Psychoterapie

Psychoterapii provádí odborně vyškolený personál ústavu, do kterého je jedinec umístěn. Musí umět pacientovi naslouchat bez známek zděšení, šokovaného výrazu či přílišného zaujetí. Není vhodné sebepoškozujícího se jedince litovat, protože toto jednání může vést k tomu, že začne znovu pociťovat úzkost, což může směřovat k dalšímu pokusu o záměrné sebepoškození. Aby pacient začal ošetřujícím důvěřovat, do doby, než se ho ujme specialista a poskytne mu odbornou pomoc, jsou využívány tzv. psychoterapeutické plány, kterými je jedinec stabilizován.²¹

Psychoterapeutické plány jsou převážně zaměřeny na redukci míry autoagrese (jednání, kterým jedinec poškozuje sám sebe) a jejího opakování. Nejdříve se snaží ošetřovatelé zjistit, které osoby a jaká místa působí na jedince pozitivně při potlačování autoagrese. Dále odstraní všechny ostré předměty, kterými by si mohl pacient ublížit (např. nože, jehly, žiletky) a zjišťují subjektivní důvody autoagrese jedince. Nakonec se snaží, aby si jedinec uvědomil vlastní zodpovědnost za své jednání.

Uvádí se velké množství specifických psychoterapií. Nejvíce se ovšem využívá behaviorální terapie (poruchy chování jsou zde chápány především jako naučené reakce), která se skládá z individuální a skupinové terapie, dále léčba komplexní posttraumatické stresové poruchy, která je založená na vzniku terapeutického vztahu, poté racionálně-emozivní terapie zabývající se ovládním emocí, nebo terapie zaměřená na řešení problému, která spočívá ve zvládnání a posilování psychické zátěže. Může být využita i interpersonální skupinová terapie určená pro pacienty trpící těžkými poruchami osobnosti, v neposlední řadě

²⁰ KOUTEK, Jiří a Jana KOCOURKOVÁ. *Sebevražedné chování*. Praha: Portál, 2003. str. 77

²¹ PLATZNEROVÁ, Andrea. *Sebeškození: aktuální přehled diagnostiky, prevence a léčby*. Praha: Galén, c2009. str. 69

hypnóza či relaxace a méně využívaná duchovní léčba, která klade důraz na duchovní pojetí osobnosti.²²

3.2 Farmakoterapie

Na základě zjištění Marie Krieglové, které potvrdilo určitou roli látek obsažených v antidepresivech a stabilizátorech nálady v léčbě sebepoškozujících se jedinců, začala být tato farmaka odborníky využívána. Dodnes ovšem nebylo potvrzeno, které typy léků jsou nejefektivnější u osob bez vážné psychopatologie.²³

Nejčastěji využívanými medikamenty jsou antidepresiva. Na dopaminový systém, který se nachází v části středního mozku a ovlivňuje jeho funkce, pozitivně působí neuroleptika (antipsychotika) haloperidol a flufenazil. Mezi další léky používané při léčbě sebepoškození patří atypická neuroleptika, která působí pozitivně na dopaminový i serotoninový systém (má za úkol udržovat optimální hladinu serotoninu). Při terapii se u sebepoškozujících se jedinců osvědčily také medikamenty propanolol, klonidin, baclofen a trankvilizery. S aplikováním novějších druhů antidepresiv je zatím relativně málo zkušeností. Žádné z psychofarmak není přesně určeno a schváleno pro léčbu sebepoškození.²⁴

²² PROKOPOVÁ, Eliška. *Mladí lidé a kultura sebepoškození*. [online]. [cit. 23. 01. 2017]. Dostupné z: https://theses.cz/id/434bdo/DP_Mlad_lid_a_kultura_sebepokozovn_Prokopov_Elika_2015_pd.pdf str. 31

²³ Tamtéž, str. 32

²⁴ PLATZNEROVÁ, Andrea. *Sebepoškození: aktuální přehled diagnostiky, prevence a léčby*. Praha: Galén, c2009. str. 103

4 Specifické subkultury adolescentů a záměrné sebepoškozování

Subkultura je kulturou lišící se od dominantní kultury středního proudu a to životním stylem, stylem odívání a poslechem specifické hudby. Adolescentům tyto subkultury poskytují určité prostředí ve vrstevnické skupině, které jim umožňuje najít a upevnit svou vlastní identitu.

Nejnámějšími současnými subkulturami jsou Chews, Emo, Gothic, Hip-hop, rastafariáni, satanisté, skate, skinheadi a techno. Z výčtu těchto subkultur je se záměrným poškozováním spojována subkultura Emo a Gothic.²⁵

4.1 Gothická subkultura

Vznikla ve Velké Británii na začátku 80. let díky gothic rockové scéně (odvětví post-punku) za účelem odlišení se od ostatních. Své označení získala subkultura díky článku, publikovaným Stevem Ketonem 21. února 1981, s názvem "The Face of Punk Gothique". Kapel, které se podílely na rozvoji gothic, bylo opravdu mnoho (např. Bauhaus, Specimen, Siouxsie & the Banshees, The Damned, Southern Death Cult).

Tato subkultura se vyznačuje temným stylem hudby a odívání (inspiraci berou z rocku, punku, ze středověku a vyskytují se i některé renesanční a viktoriánské prvky odívání), romantickým přístupem ke smrti a symbolismem (viz přílohy č. 3-5). Studie prokázaly u vysokého množství jedinců depresivní naladění, zneužívání návykových látek a suicidální chování. Svoje pocity prezentují na internetových blozích, které jsou přístupné komukoli, což může být nebezpečím pro adolescenty, kteří hledají sami sebe.²⁶

Členové gothické subkultury rozlišují sebepoškozování rituální a sebepoškozování z důvodu deprese. Pokud se jedná např. o pořezání, které je součástí magického rituálu, považují ho za prospěšné a žádoucí. Pokud se však dotyčný řeže za jiným účelem, aby převedl duševní bolest na fyzickou, získal pozornost, nebo aby se lépe začlenil do skupiny, neshledávají toto chování prospěšným a takové jedince zavrhnou.

Kromě magických rituálů se nepodařilo nalézt žádnou jinou funkci záměrného sebepoškozování v této subkultuře. Uvádí se ovšem další dvě teorie zdůvodňující výskyt sebedestruktivního chování v gothické subkultuře. První teorie vnímá sebepoškozování jako součást stylu a druhá, že gothický styl je otevřený všem druhům zvláštností (může sloužit jako lákadlo pro jedince, kteří se na základě sebepoškozování cítí být zvláštní).²⁷

²⁵ SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Praha: Grada, 2010.

²⁶ Tamtéž, str. 229

²⁷ KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). str. 164

Gothici odmítají tvrzení, že by vznik této subkultury byl pouze záminkou pro sociálně-patologické jevy, konkrétně sebepoškození a deprese.²⁸

4.2 Emo subkultura

Vznikla v 80. letech 20. století a souvisí s hudebním stylem hardcorového punku. Příslušníci této subkultury se nejčastěji snaží působit mírně extravagantně, čehož dosahují nošením účesů s patkou, výraznými očními stíny (i chlupci), piercingy a sladějším jen černým, či naopak křiklavě barevným oblečením (viz přílohy č. 6-8). Největší popularity dosáhla subkultura po roce 2000.

Slovo „Emo“ pochází z anglického slova emotional (emotivní, citový, citlivý). Příslušníci této subkultury plně prožívají pozitivní i negativní emoce.

Věk členů se pohybuje v rozmezí od 10 do 16 let (samozřejmě existují výjimky) a sami sebe nazývají jako „Emo kids“ („Emo děti“), „Emo boys“ („Emo kluci“) a „Emo girls“ („Emo holky“). Stejně jako Gothici je Emo subkultura známá hlavně díky sociálním sítím a internetovým fórům. Nárůst blogů a webů o Emo stylu je stále větší a nejčastěji jsou zde uváděny příběhy těch, kteří se sebepoškozuji, či o tomto destruktivním chování alespoň uvažují. Tato subkultura je všeobecně považována za tzv. největší „továrnu“ na sebepoškozující se adolescenty. V tomto případě se jedná o efekt nákazy; když se v subkultuře členové poškozuji, ostatní jejich chování napodobují, ve snaze plně zapadnout.²⁹

Existují dva typy příslušníků subkultury. Nepravá Ema mají ráda typický styl oblékání a hudbu, ale neztotožňují se s názory tzv. pravých Emo členů. Ta pravá Ema vše intenzivně prožívají a jsou členy subkultury za účelem sdílení svých emocí a získání podpory ostatních. Ve skutečnosti se každý ze subkultury Emo nachází někde mezi těmito dvěma typy.³⁰

Emo subkultura se stává často terčem výsměchu. V posledních letech začali odpůrci Emo stylu zakládat internetové domény, na kterých jejich příslušníky nabádají např. k stříkání si laku na vlasy do očí (aby měli oči zarudlé a vypadali, že stále brečí), k novým způsobům sebepoškození nebo dokonce k sebevraždě.³¹

²⁸ PROKOPOVÁ, Eliška. *Mladí lidé a kultura sebepoškození*. [online]. [cit. 23. 01. 2017]. Dostupné z: https://theses.cz/id/434bdo/DP_Mlad_lid_a_kultura_sebepokozovn_Prokopov_Elika_2015_pd.pdf str. 37

²⁹ SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Praha: Grada, 2010. str. 232

³⁰ TRNKA, Radek. *Kdo je emo*. [online]. 14. 12. 2010 [cit. 23. 01. 2017]. Dostupné z: <http://psychologie.doktorka.cz/kdo-je-emo/>

³¹ Vlastní poznatek autorky

5 Výzkum

5.1 Cíle a úkoly dotazníkového šetření

Cílem mého výzkumu bylo prozkoumat povědomí adolescentů (10 – 21 let) o sebepoškození a jejich postoj k této problematice. Dále zjistit, zda se respondenti se sebepoškozujícími se jedinci už někdy setkali a kde, jaké podle nich mají specifické rysy a vlastnosti a jaký by s nimi udržovali (či udržují) vztah. Další otázky směřovaly k příčinám, které tomuto chování předcházejí a funkcím, které pro jedince sebepoškození plní. Jedním z dotazů byl dotaz týkající se léčby sebepoškození. Výzkum se dále zaměřil i na povědomí o subkultuře Emo a Gothic. Následujícím úkolem bylo porovnání výsledků dotazníku s již ověřenými informacemi z internetových a knižních zdrojů a určit, v jakých otázkách se povědomí a postoje adolescentů shodují a kde se naopak liší.

5.2 Metodologie výzkumu

Výzkum, jenž byl strukturován do čtrnácti otázek, probíhal formou elektronického dotazníku. Respondenti měli možnost odpovědět výběrem ze dvou až čtyř možností v období od 14. 2. 2017 do 10. 3. 2017. U otázek č. 6, 7, 10 a 12 bylo respondentům umožněno svou odpověď vysvětlit či ji doplnit. Výsledky byly následně zpracovány do grafů, které se nacházejí v přílohách.

5.3 Výsledky dotazníkového šetření

Dotazník byl vyplněn padesáti respondenty a odpovídalo v něm více žen než mužů (viz příloha č. 9). Nejhojnější zastoupení měli adolescenti ve věku 15 – 21 let (viz příloha č. 10), kteří dosáhli středoškolského vzdělání (viz příloha č. 11).

Adolescentům byla nejprve položena otázka, týkající se definice pojmu sebepoškození. Přesně 90% respondentů (viz příloha č. 12) vybralo správnou ze tří uvedených možností. Při sebepoškození si jedinec ubližuje mnoha různými způsoby.

Další otázka byla zaměřena na schopnost identifikace sebepoškozujícího se člověka (chování ve společnosti, typický vzhled a nálada). Sebepoškozujícího se jedince by nepoznalo 70% respondentů (viz příloha č. 13).

Následující otázka zjišťovala, zda se respondenti za svůj život se sebepoškozujícím se jedincem setkali. Pokud ano, byli požádáni, aby sdělili na jakém místě. 52% respondentů (viz příloha č. 14) se s takovýmto jedincem už střetla a to nejčastěji ve škole. Velká část respondentů, která si zvolila otevřenou odpověď, ještě doplnila, že sebepoškození

praktikují/praktikovali sami na sobě. Zbylých 48% respondentů se se sebepoškozením nesetkalo.

Na otázku, jak by se zachovali k jedinci, o kterém by zjistili, že si ubližuje, odpověděli respondenti velmi různorodě (viz příloha č. 15). Mohli využít nabízené možnosti, nebo jim bylo umožněno rozepsat svou myšlenku. 44% respondentů by daného jedince litovalo a snažilo se mu pomoci, dalších 20% by se mu vyhýbalo a 14% by vyhledalo pomoc v okolí. V otevřené odpovědi respondenti nejčastěji uváděli, že by si s ním promluvili a pokud to nepomohlo, vyhledali by lékařskou pomoc.

Osmá otázka se dotazovala na funkce, které sebepoškození pro jedince plní (viz příloha č. 16). S odbornými zdroji se ztotožňovalo 62% odpovědí. S názorem, že sebepoškození slouží pouze, jako prostředek ke zvýšení popularity souhlasí 32% respondentů. Zbylých 6% uvedlo, že žádnou funkci neplní, jelikož je to nepovedená sebevražda.

Následující otázka zjišťovala, zda si respondent myslí, že člověk, který si ubližuje, touží po smrti. Pouze 64% odpovědělo, že ne (viz příloha č. 17). U sebepoškozujícího jednání dochází k záměrnému sebepoškození tělesné tkáně bez záměru zemřít, takže tito jedinci po smrti netouží.

Na faktory, které doženou jedince k tomu, aby se začal sebepoškozovat, se zaměřovala další otázka. I zde si mohli respondenti odpověď vybrat, nebo jim bylo umožněno se o této problematice rozepsat (viz příloha č. 18). Odpověď totožnou s odbornými zdroji vybralo 56% lidí. Jedinec se poškozuje nejčastěji proto, že si chce ulevit od problému a cítit se lépe. Následující 4% respondentů uvedla podobnou odpověď navazující na otázku č. 8, že žádné funkce neplní, ale je to pouze nepovedená sebevražda. Ti, kteří si zvolili možnost rozepsání (40%), nejčastěji uváděli, že dle jejich názoru se tito jedinci snaží být pouze zajímaví. Další uvedli, že všechny 3 uvedené odpovědi můžeme brát jako faktory vyvolávající potřebu ublížit si.

Následující otázka zjišťovala povědomí adolescentů o možnostech léčby sebepoškozujících se jedinců (viz příloha č. 19). Téměř polovina (44%) respondentů si správně myslí, že se pacienti léčí antidepresivy a psychoterapiemi. Tito jedinci většinou totiž nejsou hrozbou pro okolí ani samy pro sebe, tudíž není potřeba je uzavírat do psychiatrických léčen. K léčbě pacienta přispívá pozitivně i rodina a pocit bezpečí.

Otázka č. 12. se adolescentů ptala na to, jestli se někdy v životě záměrně poškodili a jakým způsobem (viz příloha č. 20). Sebedestruktivně se nechovalo 52% respondentů a zbylých 48% uvádělo nejrůznější způsoby sebepoškození. Nejčastěji odpovídali,

že se řezali a pálili různými předměty. Ojediněle se vyskytly způsoby, jako je „tlučení“ hlavou do zdi, předávkování se, nebo záliba v bolesti způsobené tetováním a propichováním různých částí kůže na těle a následné vložení šperku do vzniklého tunelu (piercing).

Zbývající dvě otázky žádaly adolescenty, aby označili na uvedených obrázcích příslušníky dvou subkultur. Nejprve se jednalo o subkulturu Emo, tedy v dotazníku obr. č. 3 (viz příloha č. 21). Příslušníka Emo subkultury poznalo 86% dotazovaných (viz příloha č. 22). Druhá otázka žádala respondenty o určení příslušníka subkultury Gothic. Gothická žena je vyobrazena v dotazníku na obr. č. 2. (viz příloha č. 23) a byla pro respondenty lépe určitelná (viz příloha č. 24). Správně dokázalo označit gothickou ženu 88% respondentů.

5.4 Závěr výzkumu

Z dotazníkového šetření vyplývá, že si adolescenti uvědomují přítomnost sebepoškození v dnešní společnosti a také fakt, že se nejedná o nepovedené sebevraždy. Sebeпоškozujícího se jedince nedokáže rozeznat 70% respondentů, což je zapříčiněno nejspíše tím, že se téměř polovina z nich s danými jedinci nikdy osobně nesetkala. S problematikou sebepoškození adolescenti přicházejí do kontaktu převážně ve škole, což potvrzuje odborné tvrzení uvedené v podkapitole 1.3.2.1, že se sebepoškození vyskytuje zejména v adolescenci a v dospělosti touha po něm odezní. Postoje dotazovaných adolescentů k samotnému sebepoškození jsou odlišné, což se shoduje s tvrzením, které je uvedeno v podkapitole č. 1.4.2.1. Část adolescentů tvrdí, že pokud by s takovýmto jedincem přišla do kontaktu, snažila by se mu pomoci a že si uvědomují, že sebepoškození plní v jeho životě určitou funkci. Druhá část z nich tvrdí, že by jím naopak pohrdala a vyhýbala by se mu, že sebepoškození žádnou jinou funkci kromě zvýšení popularity neplní. Povědomí o léčbě má pouze malá část dotazovaných adolescentů i přes to, že si téměř polovina z nich za svůj život alespoň jednou záměrně ublížila. Jednotlivé subkultury Emo a Gothic jsou převážně většině adolescentů známé dobře a jsou tak schopni je identifikovat a rozlišit.

Závěr

Hlavním cílem práce bylo přiblížit sebepoškozování, které se ve společnosti nachází velmi často a pomocí výzkumu zjistit povědomí a postoj adolescentů k dané problematice. Výsledky dotazníků dále porovnat s fakty, uvedenými v odborných zdrojích a zjistit tak, jak dobře se orientují v problematice sebepoškozování, kde se jejich názory shodují a kde naopak liší.

Výzkum prokázal, že povědomí adolescentů o sebepoškozování je poměrně vysoké. Pokud se s ním nesetkali osobně, jsou o něm alespoň dobře informováni. Porovnání výsledků s odbornou literaturou toto tvrzení dokazuje, protože výsledky dotazníkového šetření se téměř neliší od informací uvedených v odborných zdrojích. Adolescenti jsou si plně vědomi přítomnosti tohoto problému ve společnosti, stejně tak jako registrují příslušníky subkultur Emo a Gothic a jsou schopni je od sebe rozlišit.

Bibliografie

Použitá literatura:

KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. 344 s. ISBN 978-80-7387-793-4.

KOUTEK, Jiří a Jana KOCOURKOVÁ. *Sebevražedné chování*. Praha: Portál, 2003. 128 s. ISBN 80-7178-732-9.

KRIEGELOVÁ, Marie. *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). 174 s. ISBN 978-80-247-2333-4.

MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál, 1999. 208 s. ISBN 80-7178-348-X.

PLATZNEROVÁ, Andrea. *Sebepoškozování: aktuální přehled diagnostiky, prevence a léčby*. Praha: Galén, c2009. 160 s. ISBN 978-80-7262-606-9.

SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Praha: Grada, 2010. 288 s. ISBN 978-80-247-2907-7.

Použité internetové zdroje:

PROKOPOVÁ, Eliška. *Mladí lidé a kultura sebepoškozování*. [online].[cit. 23. 01. 2017].

Dostupné

z: https://theses.cz/id/434bdo/DP_Mlad_lid_a_kultura_sebepokozovn_Prokopov_Elika_2015_pd.pdf

TRNKA, Radek. *Kdo je emo*. [online]. 14. 12. 2010 [cit. 23. 01. 2017]. Dostupné

z: <http://psychologie.doktorka.cz/kdo-je-emo/>

VANÍČKOVÁ, Eva. Ústav zdraví dětí a mládeže. *Sebevražedné chování a záměrné sebepoškozování u dětí a mládeže*. [online].[cit. 23. 01. 2017]. Dostupné

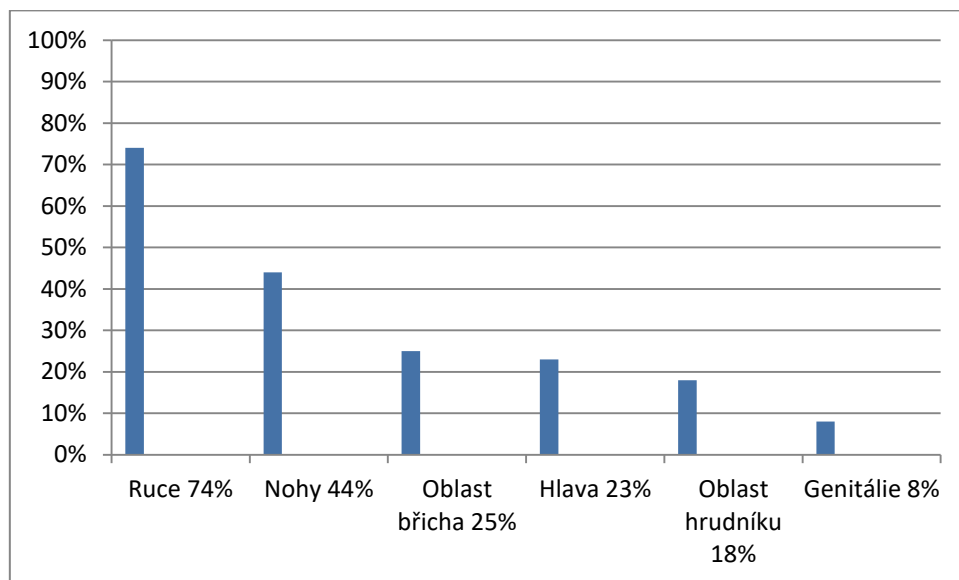
z: [http://nas.lf3.cuni.cz/materialy/CVSE4P0024/sebevrazedne%20chovani%20a%20zamerne%20sebeposkozovani%20u%20deti%20a\(533290f1ba62f\).pdf](http://nas.lf3.cuni.cz/materialy/CVSE4P0024/sebevrazedne%20chovani%20a%20zamerne%20sebeposkozovani%20u%20deti%20a(533290f1ba62f).pdf)

Přílohy

Příloha č. 1 – Vyřezaný nápis do kůže

[online]. [cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z:
<http://www.gpforums.co.nz/attachment.php?attachmentid=150377&stc=1&d=1226747941>

Příloha č. 2 – Partie těla nejvíce postižené záměrným sebepoškozováním

Příloha č. 3 – Gothická dívka

[online]. [cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/f2/73/8c/f2738c0a537857f8ee7253e0a512d702.jpg>

Příloha č. 4 – Gothický chlapec

[online]. [cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/564x/65/d4/f1/65d4f1cb78844bcdbc8449bc73dd72f1.jpg>

Příloha č. 5 – typické gothické oblečení

Goths in Hot Weather [online]. Copyright © [cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z:
http://www.gothsinhotweather.com/wp-content/uploads/6-gothic_lolitas.jpg

Příloha č. 6 – Emo dívka

[online].[cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z: <http://images6.fanpop.com/image/photos/38900000/Emo-girl-dib111-38934700-1024-766.jpg>

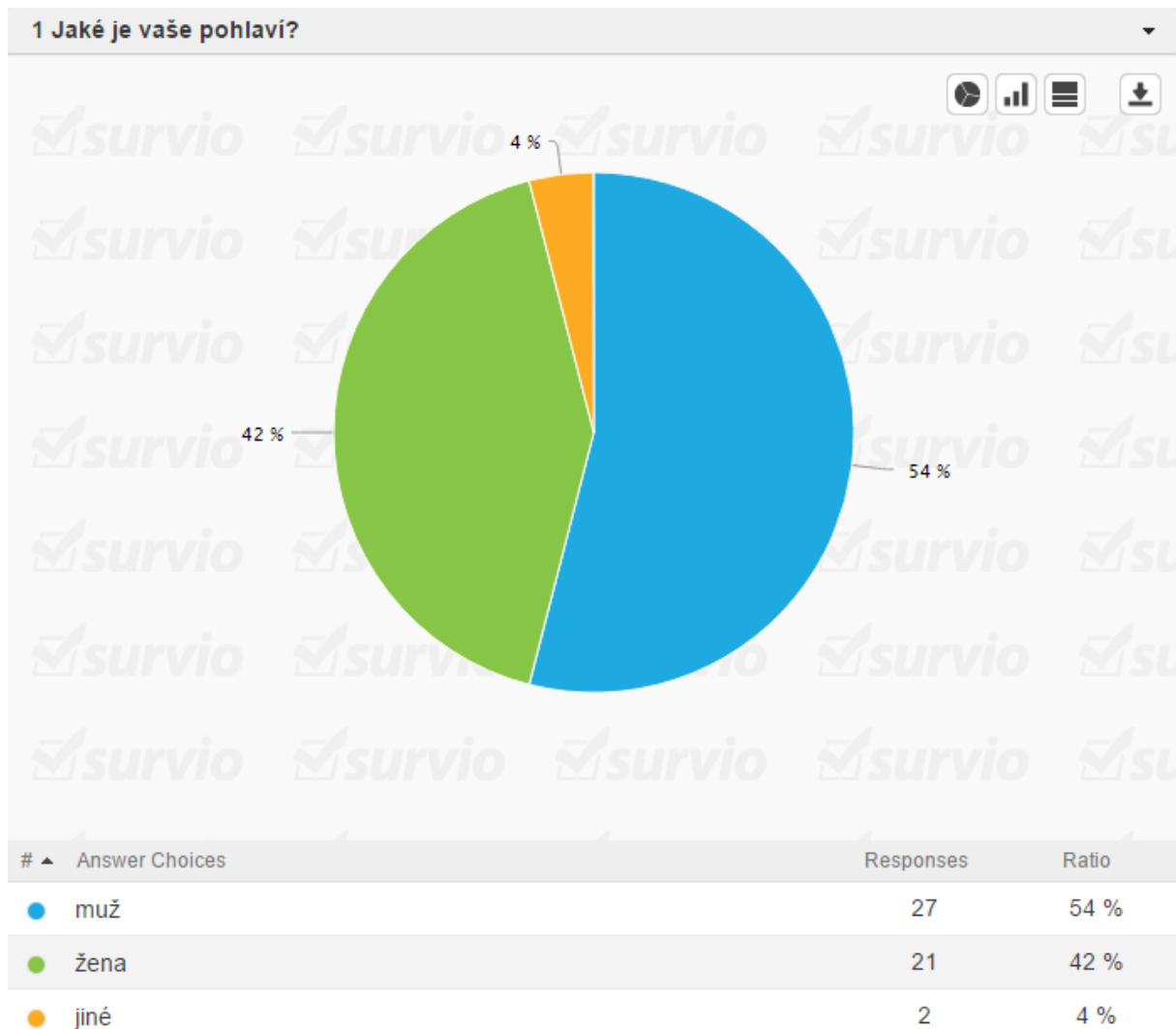
Příloha č. 7 – Typické oblečení Emo

[online].[cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z: <http://www.industriet.com/images/womenitems.com/wp-content/uploads/2015/10/Emo-styleish-dresses-13.jpg>

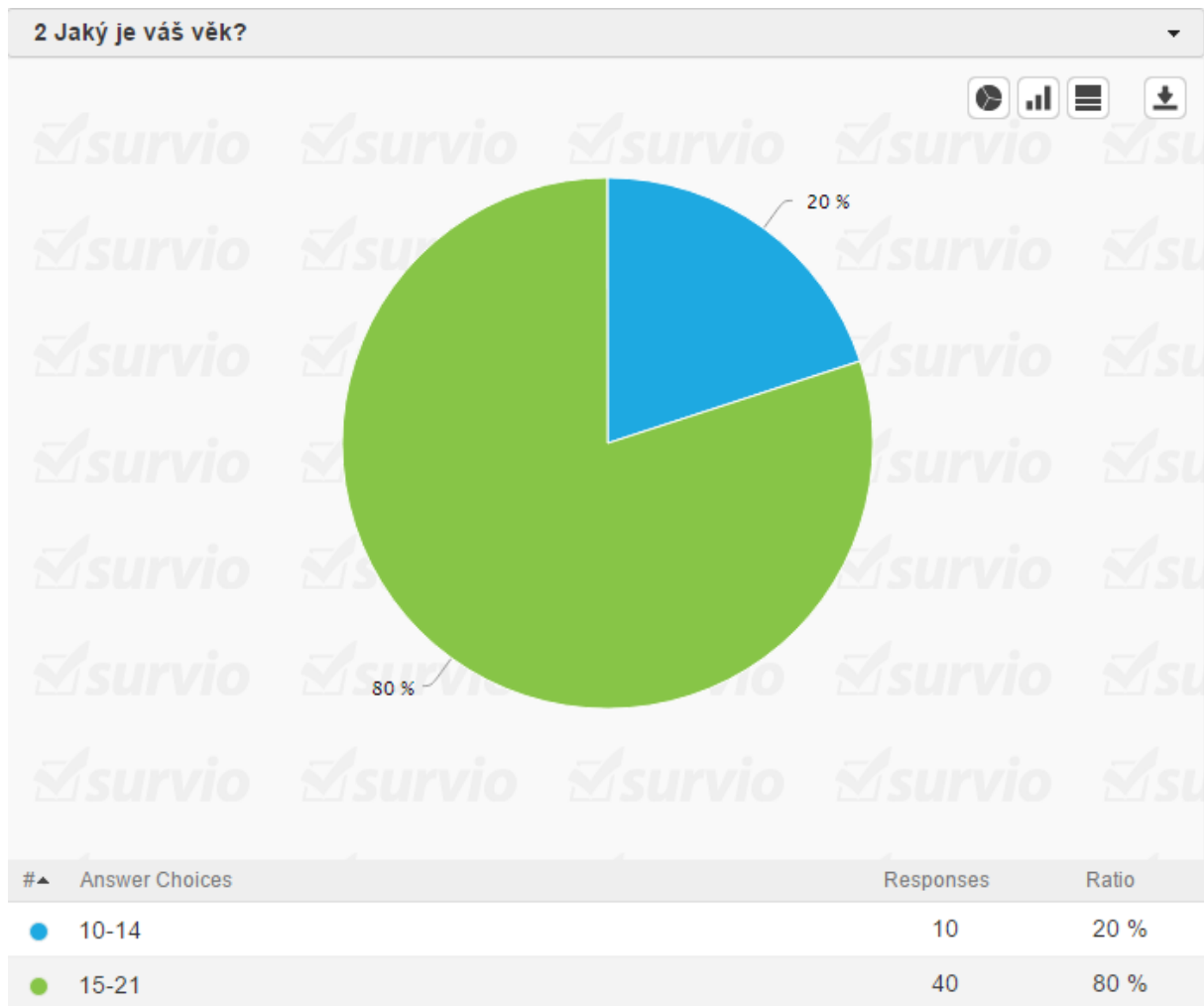
Příloha č. 8 – Emo chlapec

[online].[cit. 25. 01. 2017]. Dostupné z: http://images6.fanpop.com/image/user_images/4903000/giannsoto-4903187_488_650.jpg

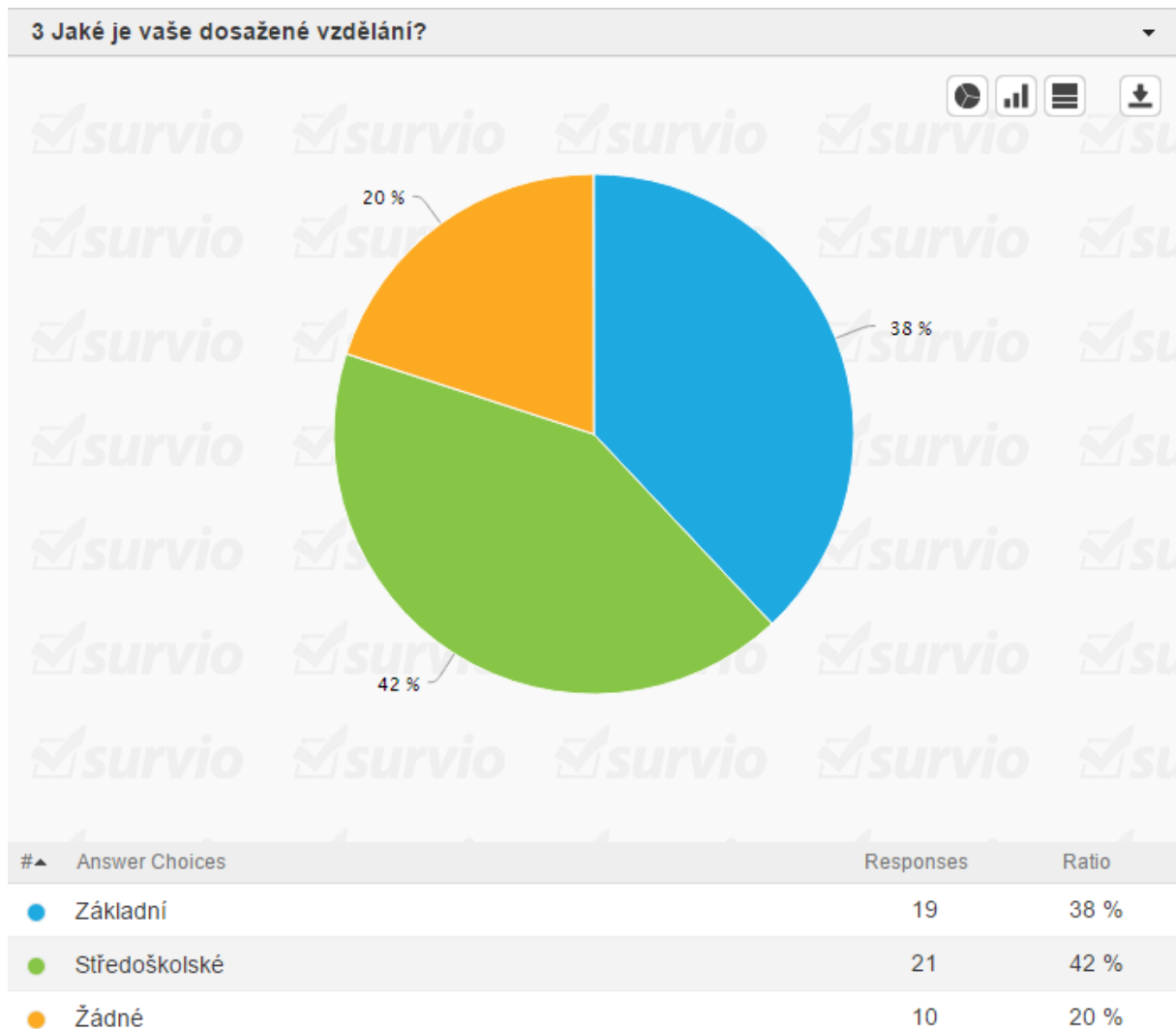
Příloha č. 9 – Rozdělení respondentů podle pohlaví

[online]. [cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

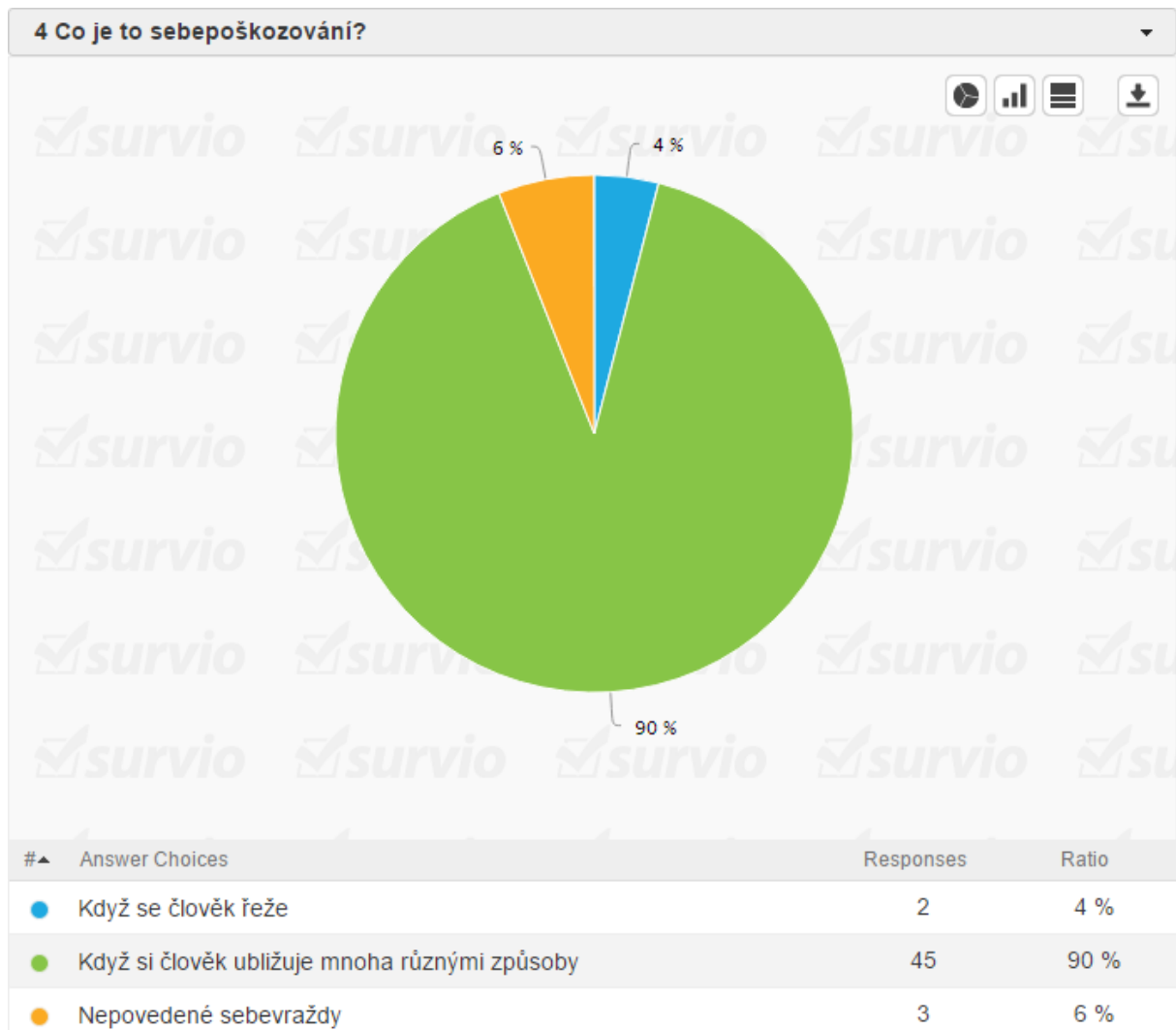
Příloha č. 10 – Rozdělení respondentů podle věku

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveo.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

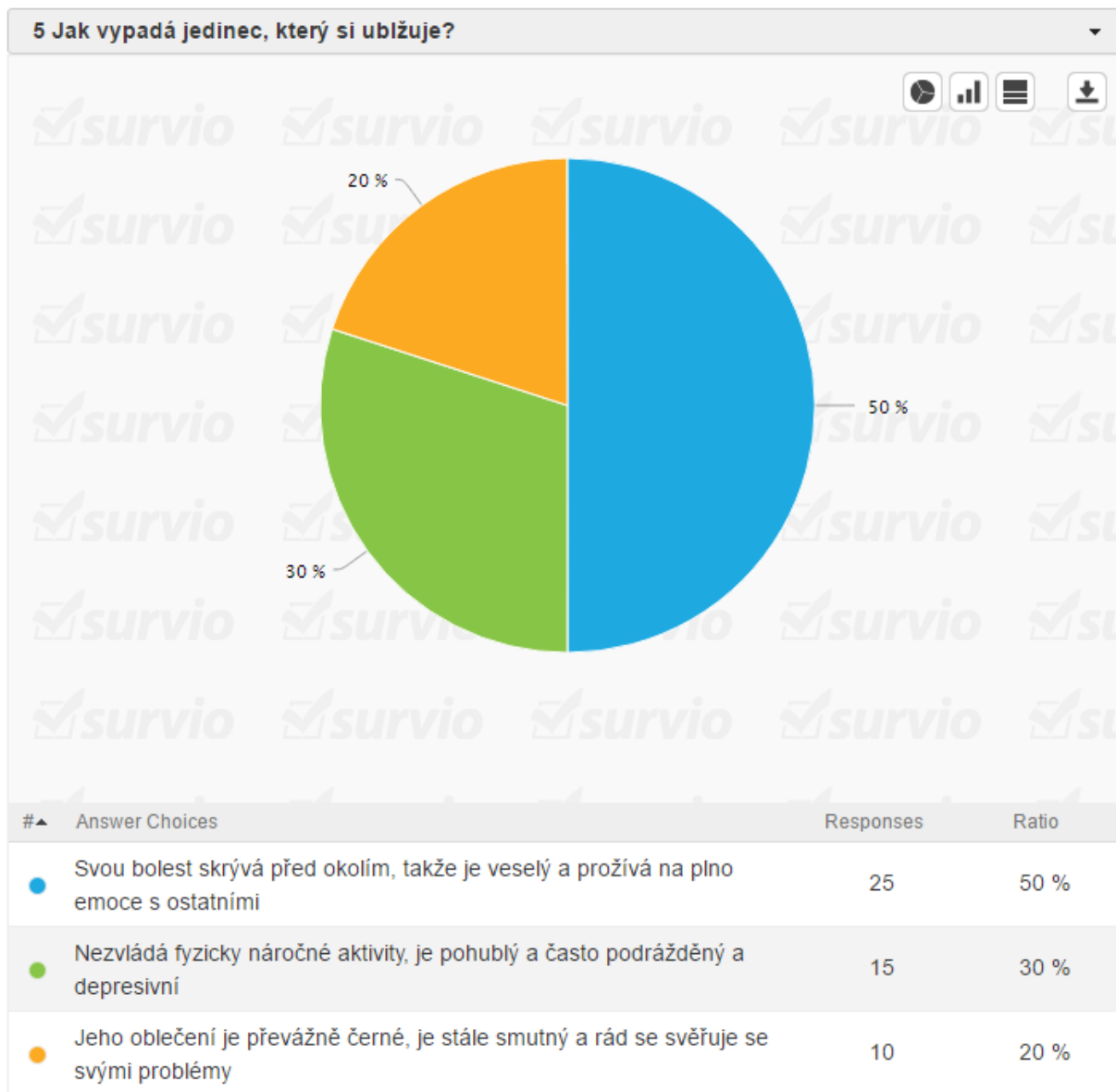
Příloha č. 11 – Rozdělení respondentů podle vzdělání

[online]. [cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

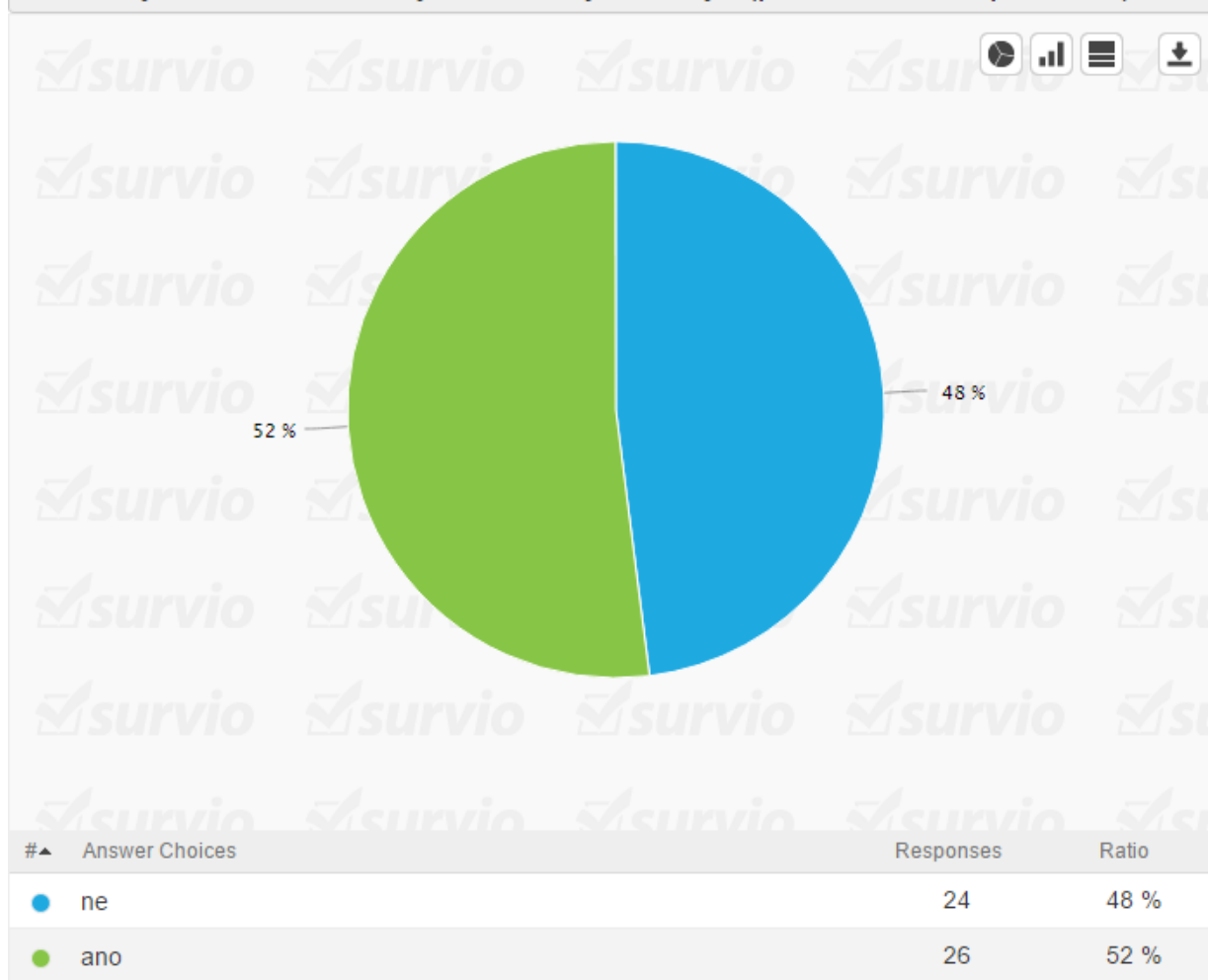
Příloha č. 12 – Sourhn odpovědí týkající se definice sebepoškození

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveo.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

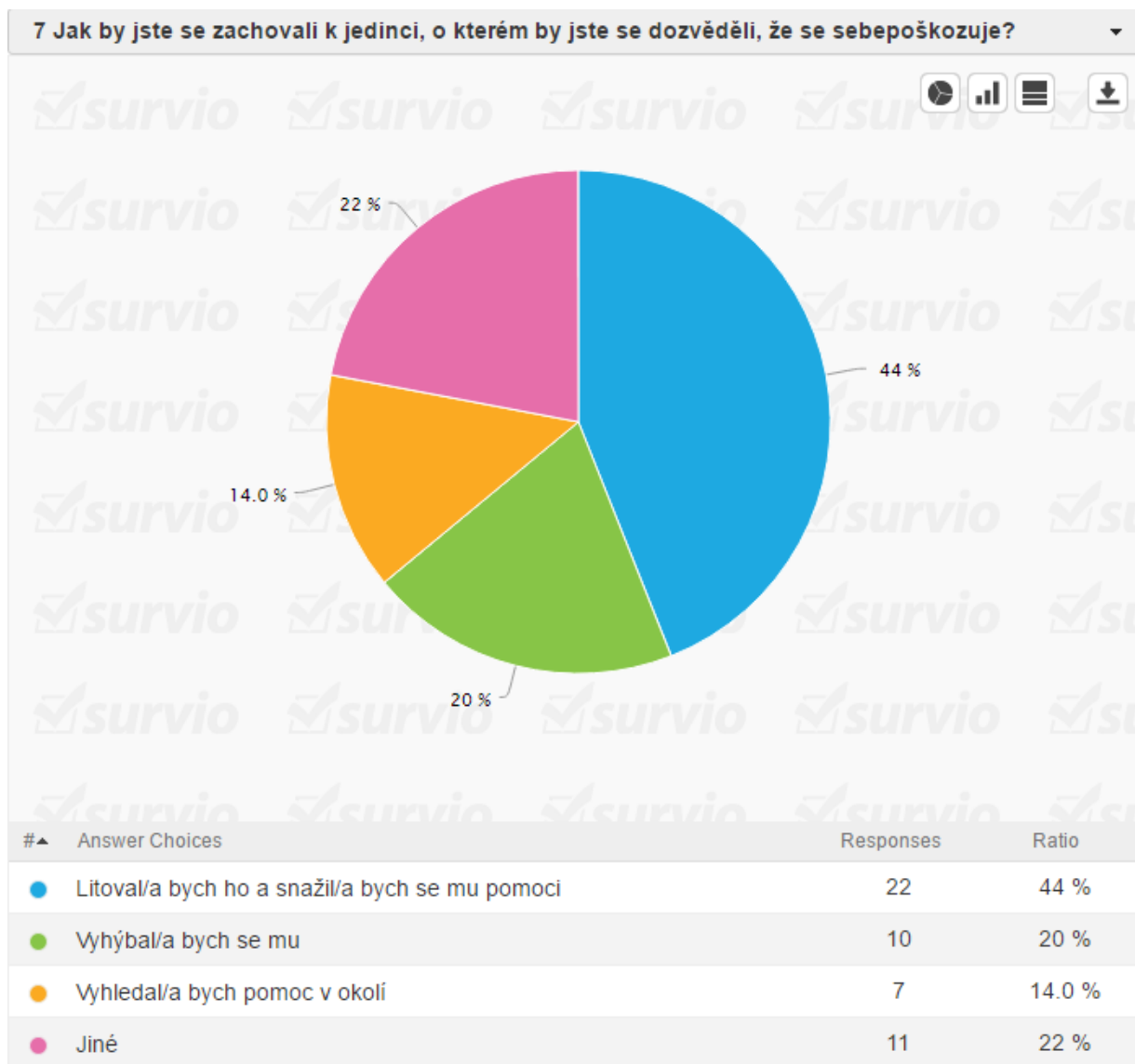
Příloha č. 13 – Souhrn odpovědí týkající se determinování sebepoškozujícího se člověka [online]. [cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveo.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

6 Setkali jste se ve svém okolí s jedincem, který si ubližuje? (pokud ano, uveďte prosím kde) ▾

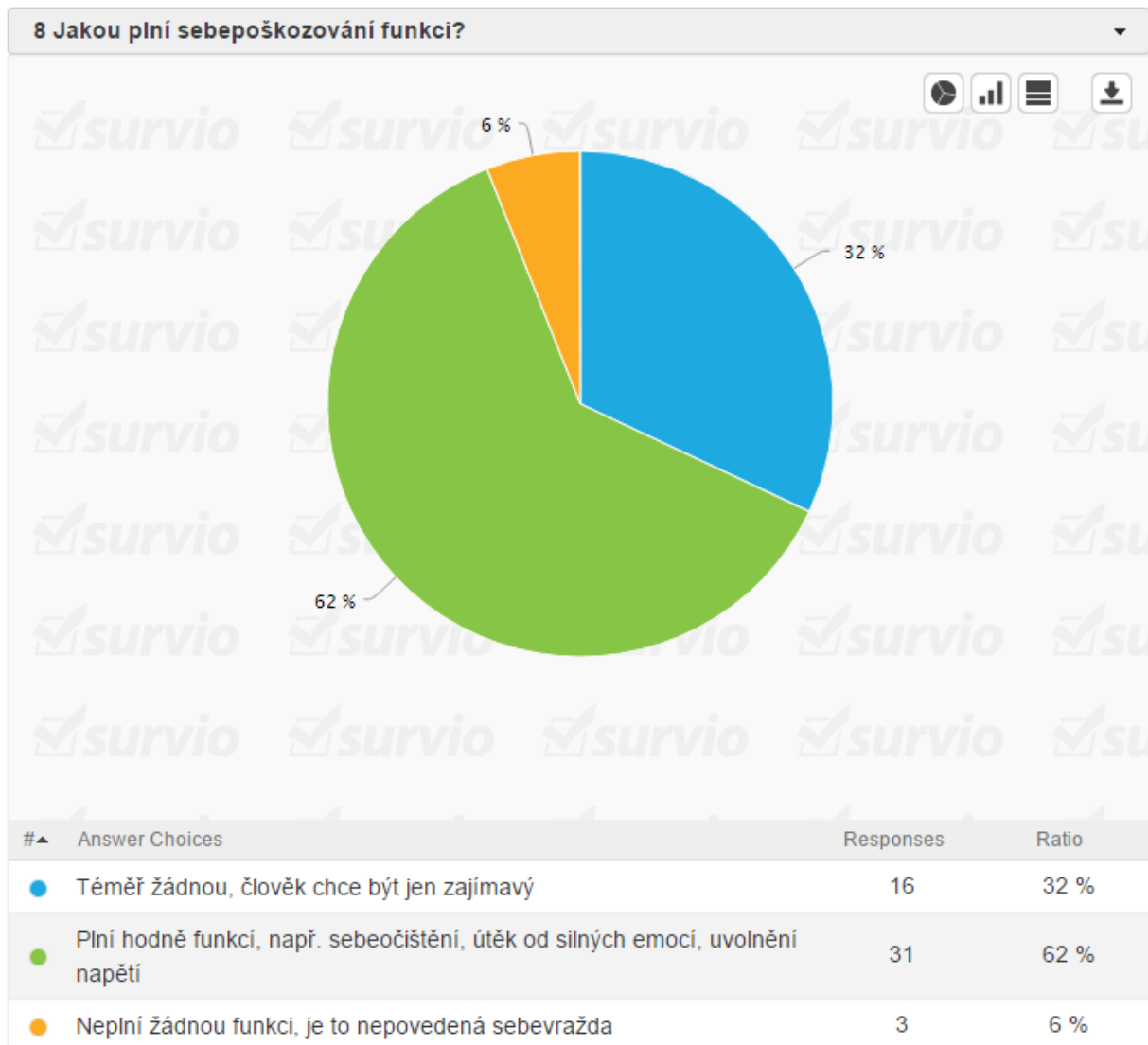
Příloha č. 14 – Odpovědi na dotaz, zda se se respondenti setkali se sebepoškozujícím se jedincem

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

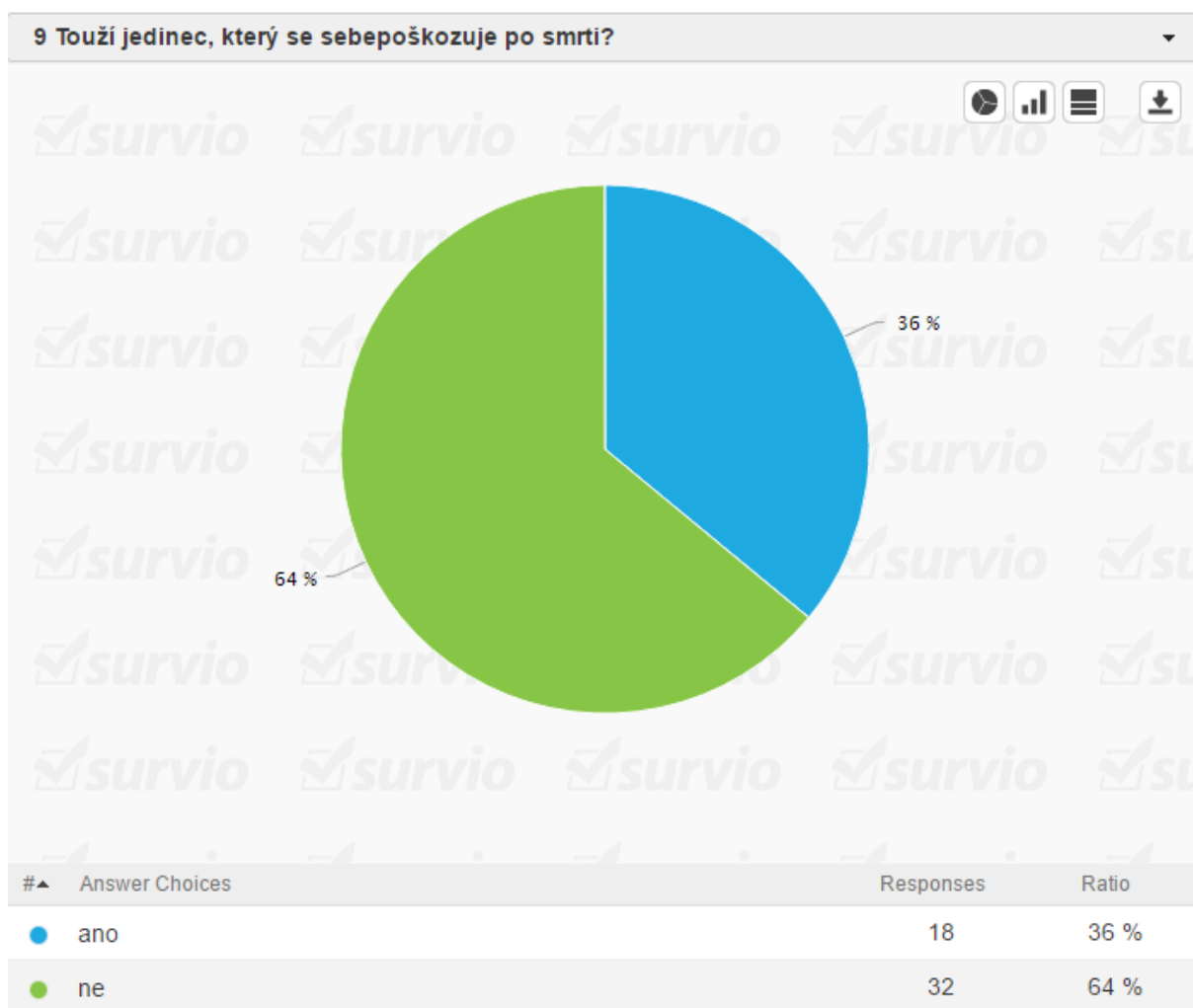
Příloha č. 15 – Souhrn odpovědí týkající se chování respondenta k sebepoškozujícímu se jedinci

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

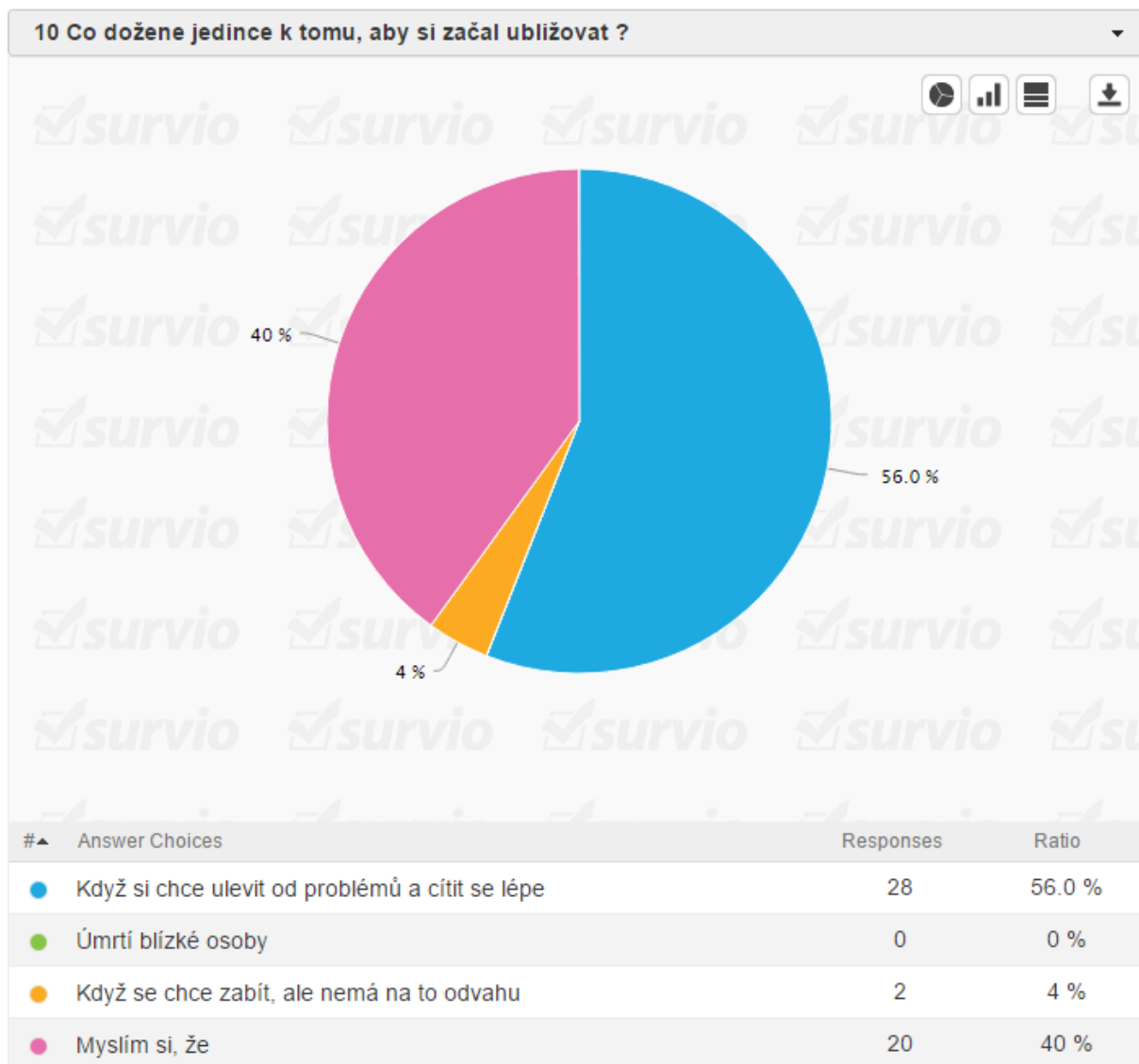
Příloha č. 16 – Souhrn odpovědí týkající se funkcí sebepoškození

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

Příloha č. 17 – Souhrn odpovědí týkající se toho, zda jedinec, který se sebeпоškozuje, touží po smrti či nikoliv

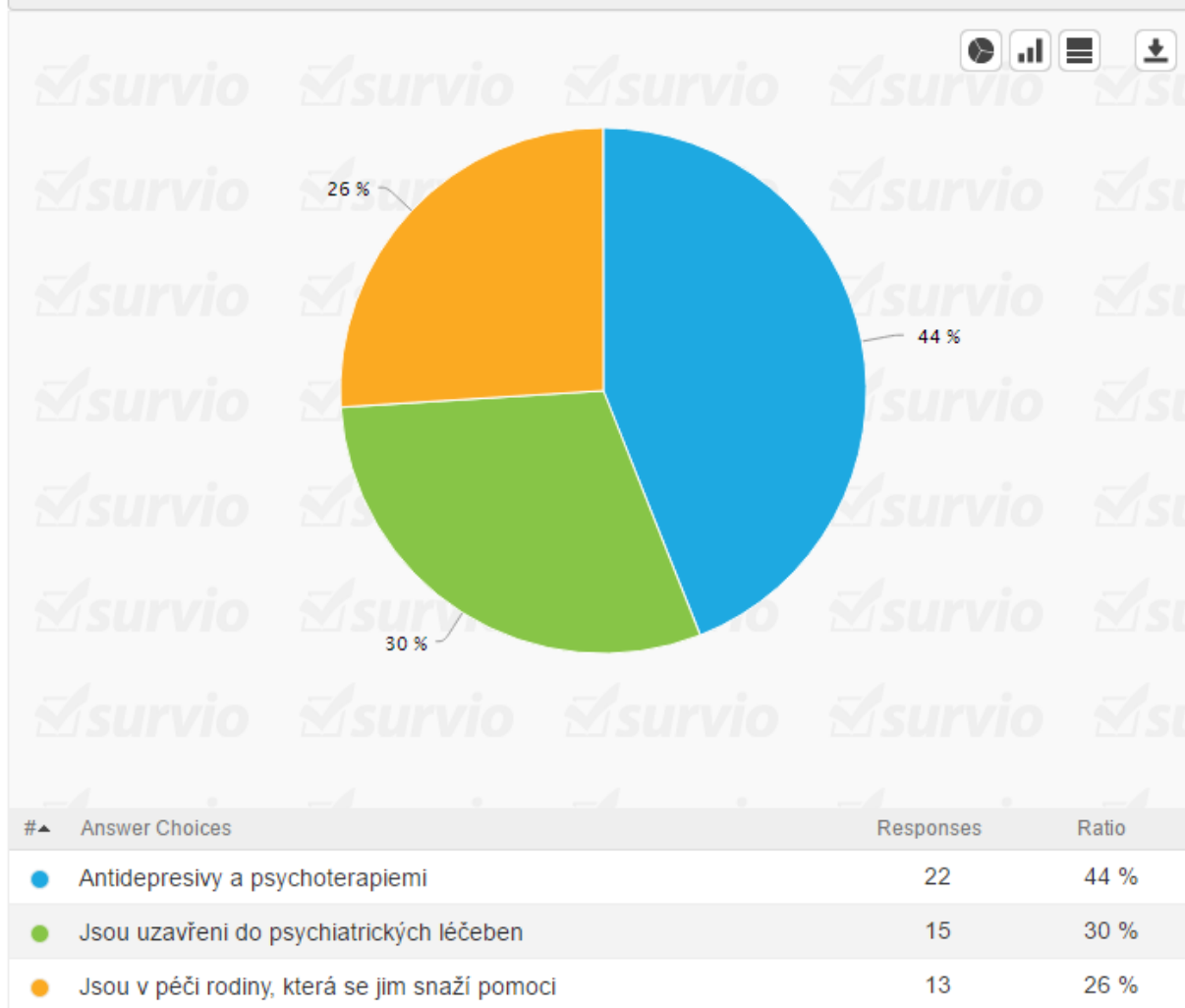
[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

Příloha č. 18 – Souhrn odpovědí týkající se příčin sebepoškozování

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveo.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

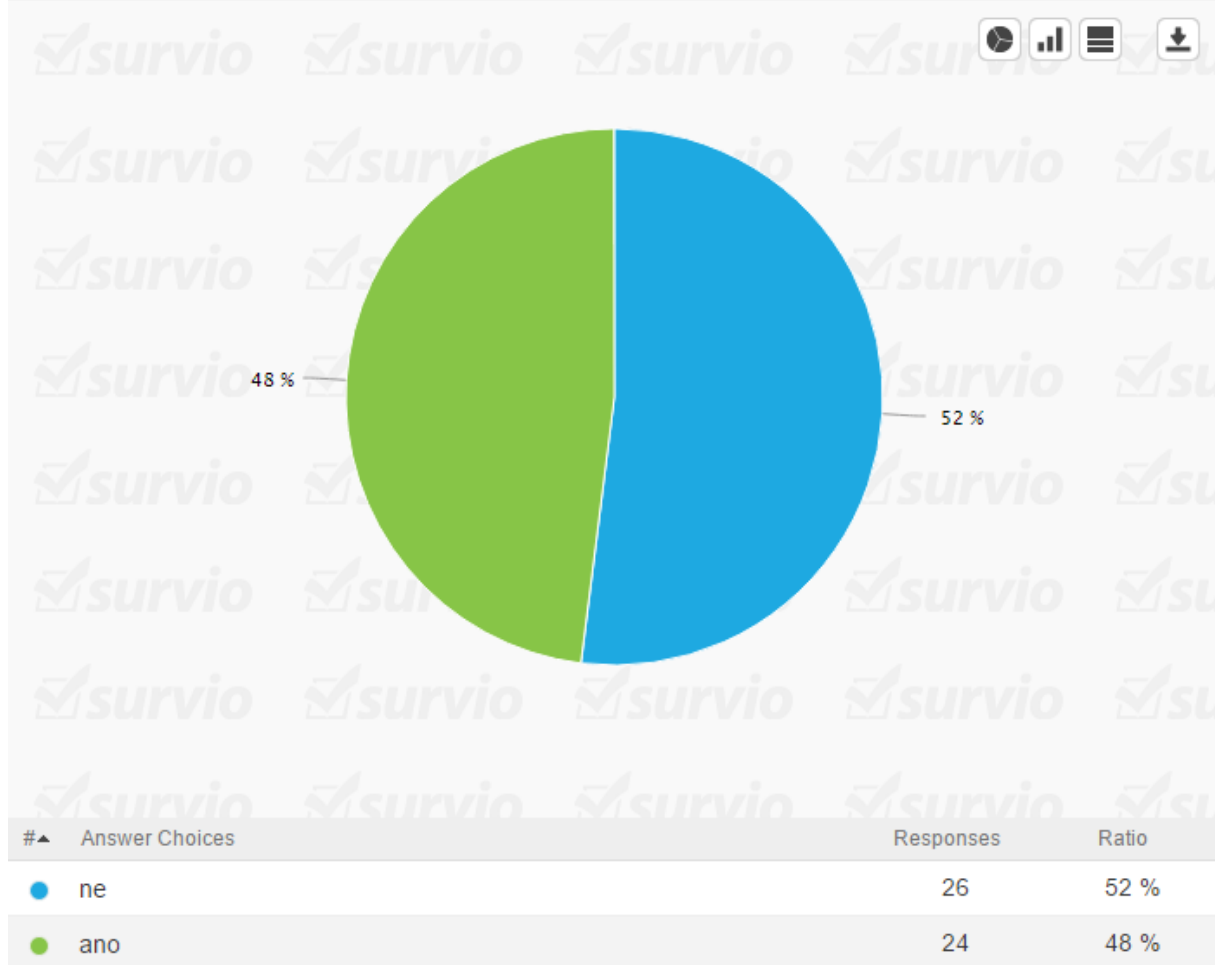
11 Jak se osoby, které se sebepoškozují, léčí ?

Příloha č. 19 – Souhrn odpovědí týkající se léčby sebepoškozujících se jedinců

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

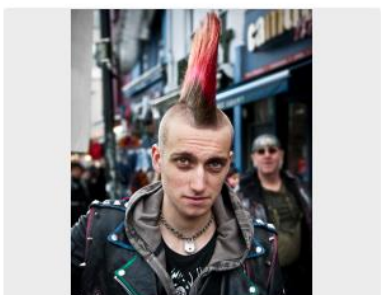
12 Zkusili jste se alespoň jednou za svůj život sebeпоškodit? Pokud ano, napište prosím jakým způsobem.

Příloha č. 20 – Souhrn odpovědí týkající se vlastní zkušenosti respondenta se sebeпоškodováním

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

Poznáte, na kterém z těchto obrázků je člověk, který náleží ke skupině EMO?

obr. č. 1

obr. č. 2

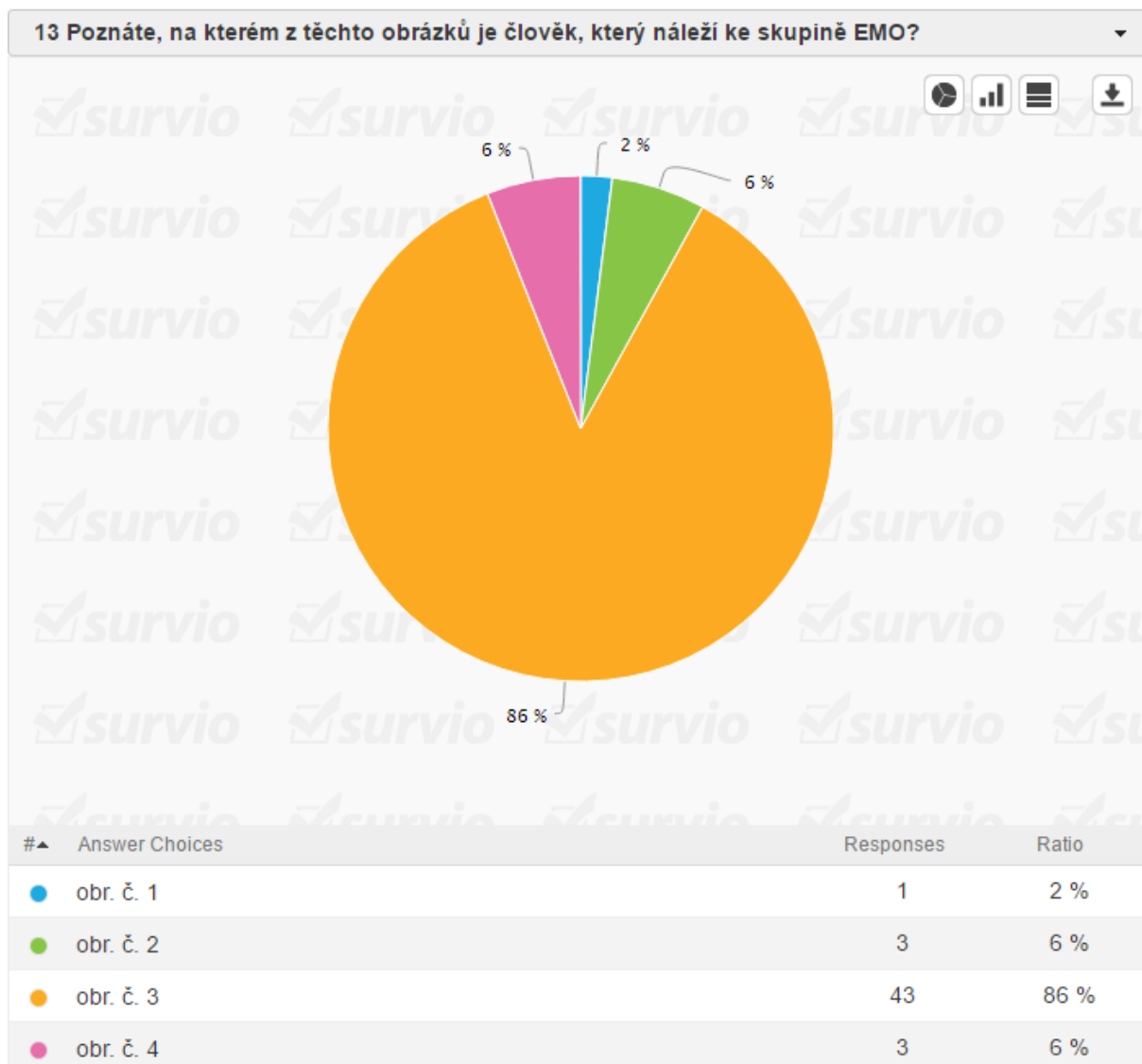
obr. č. 3

obr. č. 4

Příloha č. 21 – Fotografie členů odlišných typů subkultur a skupin

[online]. [cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z:
http://orig01.deviantart.net/98f9/f/2009/351/7/2/cute_emo_boy_by_kelly93rules.jpg

Příloha č. 22 – Souhrn odpovědí týkající se určení příslušníka subkultury Emo

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveio.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>

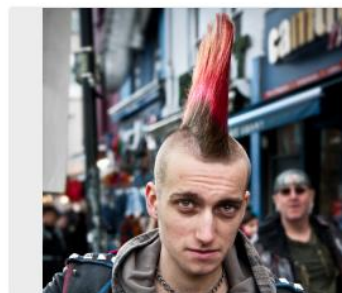
Poznáte, na kterém z těchto obrázků je člověk, který náleží ke skupině Gothic?

obr. č. 1

obr. č. 2

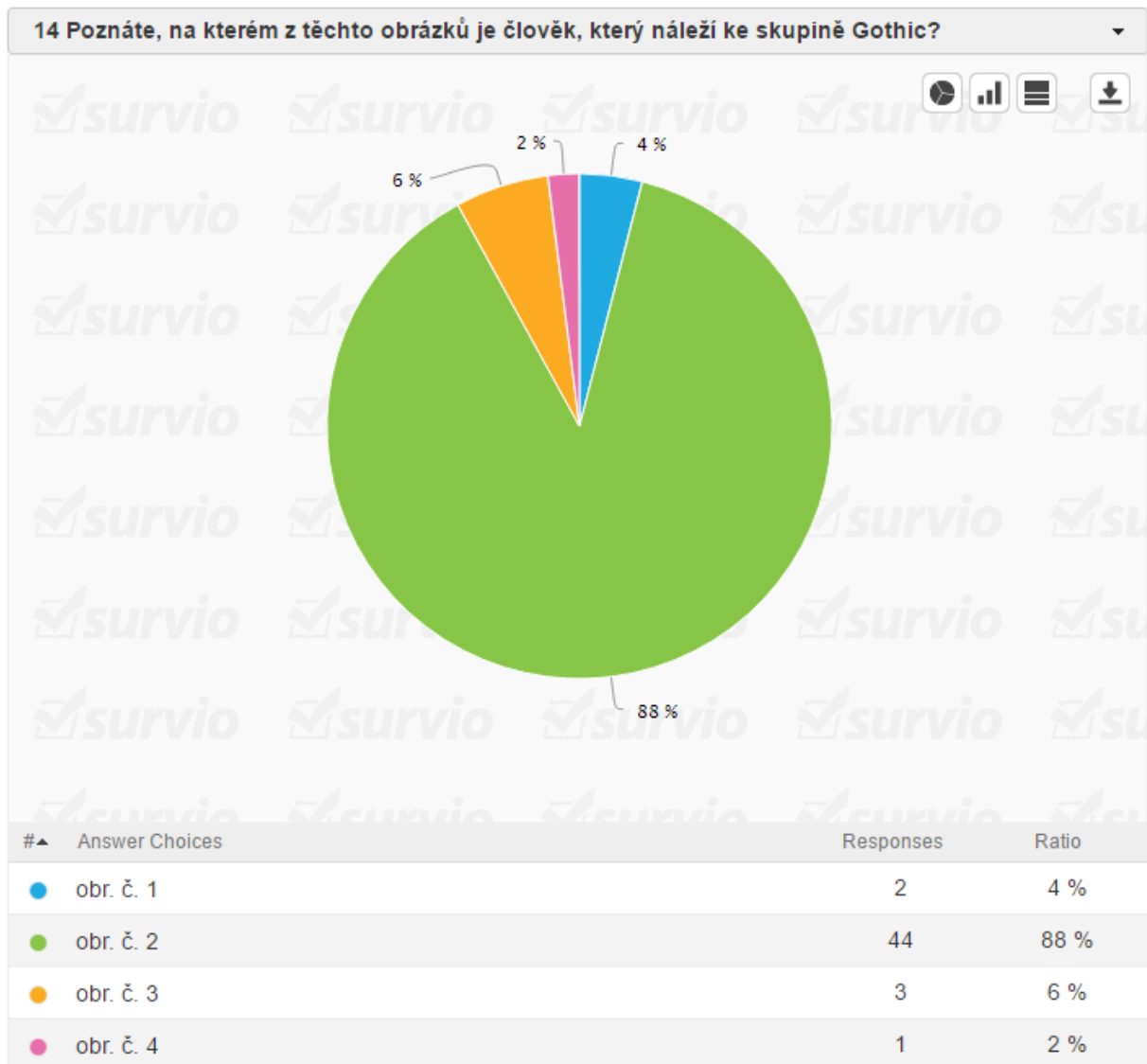
obr. č. 3

obr. č. 4

Příloha č. 23 – Fotografie členů odlišných typů subkultur a skupin

[online],[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <http://www.bayouinharlem.com/pic/humanoid-tips-for-dressing-up-when-your-a-goth-girl-5316825.jpeg>

Příloha č. 24 - Souhrn odpovědí týkající se určení příslušníka subkultury Gothic

[online].[cit. 27. 02. 2017]. Dostupné z: <https://my.surveo.com/N7Y7K3X9K4Q1Z1F9B2U5/data/index>